

Kansallinen julkaisu- ja kustannustoiminta mukaan tiedestrategiaan

■ Pauliina Raento

Tiedon avoimen, tasaveroisen ja globaalin saatavuuden ihanne on kummunnut teknologisen muutoksen tarjoamista mahdollisuuksista. Suomi on Euroopan unionin jäsenmaana sitoutunut edistämään tätä ihannetta, josta on tullut tiedepoliittinen periaate. Helsingin yliopistossa rehtorin määräys julkaisujen tallentamisesta avoimeen digitaaliseen arkistoon tuli voimaan tänä vuonna. Tampereella ja Jyväskylässä kehoitetaan pian samaan. Ratkaisun raadollinen tausta on lehtikustannuskorporaatioiden kirjastomaksuissa, joiden nousuun yliopistot eivät kykene vastaamaan.

Avoimen tiedon ihanteen täytäntöönpanoa Suomessa hankaloittaa pula tiedon avoimesta saatavuudesta käytännössä. Sanelevassa hallintokulttuurissa on edetty kuulematta niitä, joita asia koskee. Sitoutumista on kiirehditty, tiedotus takkuilee ja ajoitus on osunut yliopisto- ja kustannusmaailman uudistusten sumaan. Yhtäällä on edetty aimo harppauksin, kun toisaalla hiotaan määritelmiä. Yhä on epäselvää, mihin voidaan pakottaa ja mikä on vapaaehtoista.

Tärkeät kysymykset odottavat vastauksia. Kuka maksaa Open Access -avoimuuden kustannukset? Avoimuus ei tarkoita ilmaista, ja työn määrä lehtien toimituksissa ja kustantamoissa on kasvanut. Miten käy laadun? Kuinka huolehditaan tekijänoikeuksista? Budjettien kaventuessa puhutaan pienen kielialueen tiedejulkaisemisen ja -kustantamisen elinvoimaisuudesta, tutkijoiden koulutuksesta ja kansallisen kielen asemasta.

Työ maksaa rahaa

Raha-asioissa yksi malli harvoin sopii kaikille. Tapahtumat pienellä syrjäisellä kielialueella ovat yhdentekeviä globaalissa liiketoiminnassa, mutta paikalliset seuraukset voivat olla dramaattisia.

Avoin nettijakelu leikkaa tuloja kirjojen ja tieteellisten lehtien myynnistä ja tilausmaksuista. Ratkaisuksi esitettyjä suoja-aikoja on kuitenkin punnittava tapauskohtaisesti, koska tarpeet vaihtelevat.

Ratkaisematta on myös rinnakkaistallentamisen suhde kotimaisten tiedelehtien artikkeleita sisältävään Elektra-tietokantaan. Open Access -lehdet eivät voi saada käyttöön perustuvia korvauksia Elektrasta. Nämä muutamat sadat tai tuhannet eurot vuodessa voivat pienten seurailehtien taloudessa ratkaista sen, saako toimittaja työstään edes kulukorvausta. Elektran tuottama tilastotieto auttaa lehtien sisällön kehittämisessä.

Muutos vaatii koulutusta. Tiedetoimittajien ja -kustantajien osaamisen lisäksi on vaalittava kirjoittajien tietoja ja taitoja. Mutta haaskaavia käytäntöjä on vaikea kitkeä ilman rahaa ja tahtoa. Nykytilanteessa yliopistoista tiedustellaan, eikö oppikirja- tai muuta materiaalia tai koulutusta voisi saada kustantajalta ilmaiseksi. Kielteisen vastauksen perustelu vie aikaa, jota korkeampi hinta on vain luurin korvaan paiskaamisella.

Olisi kauhistus, jos julkaisujen avoimen saatavuuden kriteeri alkaisi ohjata laitosten ja projektien rahoitusta. Tämä vaikuttaisi tutkimusta koskeviin valintoihin ja mahdollisesti heikentäisi laatua. Näkemykset hallinnon ylätasolla ovat etäällä rahapulasta ahdistuneiden laitosjohtajien aivoituksista, eikä hyvä tahto aina tuota toivottua tulosta.

Kaikessa on myönteinen puolensa

On hyvä uutinen, että hätäännyksen jäljiltä ydinkysymykset tunnistetaan paremmin. Kotimaisen tiedekustantamisen piirissä aistitaan me-henkeä, ja yhteinen etu ja luova ajattelu ovat korostuneet. Keskustelua tukevat kriittiset havainnot laadusta, määrästä ja näiden hallinnasta.

Kielestä riippumatta on havaittu, että kasvanut paine julkaista vaativimmalla tasolla ei nosta tarjottavien käsikirjoitusten laatua. Päinvastoin: heikkoa materiaalia liikkuu enemmän, toisinaan useina eriasteisesti keskeneräisinä versioina. Tiedon avoin saatavuus ei vähennä tutkijoiden kiirettä tai saa heitä tekemään työtään paremmin. Jonkun täytyy silti lukea kaikki julkaistavaksi tarjottu aineisto. Jatkuvuus ja laatu vaarantuvat, mikäli tekijät palavat loppuun. Esimerkiksi tieteellisen sanaston kehittäminen vaatii pitkäjänteisyyttä.

On myönteistä, että tällaisten havaintojen ansiosta tieteen pienet kustantajat ymmärtävät paremmin julkaisuille tuottamansa lisäarvon. Kustantajalla on arvovaltaa ja sisällöllinen laatuutakuu, joiden vahvuus suhteutuu imagoon ja taitoon. Ammattimainen kielenhuolto parantaa sujuvankin tutkija-kirjoittajan tekstiä. Palveluun kuuluvat markkinointi, jakelu ja impact factor-laskelmat. Kilpailukyvyyn perusta on laadussa.

Kun englanninkielistä artikkelijulkaisemista suosiva tiedepolitiikka on supistanut arviointiin tulevan aineiston määrää Suomessa, on oivallettu, että perustaitojen haltuunotto omalla äidinkielellä tukee kansainvälistymistä. Suomen ja englannin hedelmättömän vastakkainasettelun sijasta yksi on toisen resurssi. Suomenkielisillä lehdillä ja kirjankustantajilla on paljon annettavaa tutkijoiden kirjoittajakoulutukselle, minkä osoittavat onnistuneet kokeilut. Tässä valossa kotimaiseen tiedejulkaisemiseen sijoittaminen näyttytyy erinomaisena kansainvälistymisstrategiana. Lisäksi suomalaisilla veronmaksajilla on oikeus saada tietoa äidinkielellään. Avoimen tiedon ihanne on sievistelyä, jos sisällöltä puuttuu ymmärrettävän viestinnän tuki ja osa yleisöstä sivuutetaan.

Yhteinen etu olisi myös syventää suomalaisen yliopistoväen tietoja kustannusmaailmasta. Suomalaisilla tieteen kustantajilla on tietoa, jota tutkijat tarvitsevat työnsä kehittämisessä. Tämän tiedon saattamiseen avoimesti saataville pitäisi sijoittaa. Harvassa yksikössä on ammattimaisesti laadittu julkaisustrategia tai ymmärrys moisen tarpeellisuudesta, vaikka se tukee tutkimusrahoituksen hankintaa ja helpottaa käsikirjoitusten matkaa markkinoille. Kustannusala auttai-

sivat valistuneemmat ja siten ennakoitavammat käytännöt käsikirjoitusten tuottajapuolella.

Samassa yhteydessä on puhuttava tekijänoikeuksista. Ongelmallisia ovat muun muassa rinnakkaistallentamiseen velvoittamisesta seuranneet yleiset hallinnollis-poliittiset suositukset siitä, mitä kustantajan ja kirjoittajan välisen sopimuksen pitäisi sisältää tai kuinka siihen pitäisi suhtautua. Toimituksissa ja kustantamoissa tiedetään, kuinka huonosti tutkijat ymmärtävät allekirjoittamansa kustannussopimuksen velvoitteet ja sen, mitä omalla tai jonkun muun julkaisulla saa tehdä. Sopimusasioiden selventämisessä tarvitaan koordinoitua tiedottamista, jota ei voi sysätä toimitusten ja kustantajien harteille.

Suomen strateginen malli

Resurssien kustannustehokas käyttö ja yhteistyö etujen yhteensovittamisessa on täysin mahdollista viiden miljoonan asukkaan maassa. Kansallinen etu ja kansainvälinen menestys palvelevat toisiaan. Päällekkäiset säpäleiset rakenteet (esimerkiksi kunkin yliopiston oma rinnakkaistallennusjärjestelmä) ja tietoa panttaava tontinvariointi ovat taloudellista ja henkistä tuhlausta. Kansainvälisesti tällainen brändi on suttuinen ja sekava. Vaihtoehto voisi olla kekseliäästi yhteistoiminnallinen ”Suomen malli”, jota kelpaisi esitellä muilla pienillä kielialueilla.

Open Access -keskustelua pitää jatkaa avoimesti, kriittisesti ja luovasti. Sekavuutta voidaan järjestää ja resursseja säästää tuomalla tiedekustantajien asiantuntemus monipuoliseen vuoropuheluun tutkimusmaailman ja tiedehallinnon kanssa. Yhteistyöhön sopivat ainakin koulutus, tiedotus ja julkaisustrategisen ajattelun edistäminen. Yhtälössä äidinkieli näyttytyy kansainvälistymisen voimavarana, jota tiedepolitiikka tukee ja jota tutkijat ymmärtävät ja osaavat käyttää. Laatu paranee kielestä riippumatta – ja samalla vaalitaan kotimaista tieteellistä kustannus- ja julkaisutoimintaa ja suomen kieltä.

Kansallinen tieteen julkaisu- ja kustannustoiminta mahdollisuuksineen ja haasteineen olisi luonteva osa kansallista tiedestrategiaa.

Kirjoittaja on Suomen tiedekustantajien liiton hallituksen puheenjohtaja, professori ja tutkimusjohtaja.